

Прегледни рад

UDK 343.59-057.874

DOI br. 10.7251/SVR1409081M

COBISS. SI-ID 4561944

МЈЕРЕ И ПРОГРАМИ ЗА ПРЕВЕНЦИЈУ НАСИЉА У ШКОЛАМА

Доц. др сц Миломир В. Мартић¹

Независни универзитет Бања Лука

Апстракт: Велики број истраживачких студија је документовано показао да превенција насиља у школи може имати врло успјешне резултате и то у релативно кратком року. Из прегледа домаће литературе може се видјети да у нашој земљи, до сада, није било системских мјера за превенцију школског насиља, нити постоје припремљени модели превенције. Сматрам да приказ неких од успјешних акција и програма превенције, који се примјењују у другим земљама, може бити користан као подстицај и као извор идеја за рад на превенцији насиља у нашим школама. Постоје на стотине програма за превенцију насиља који се у школама широм свијета примјењују, модификују и провјеравају.

Кључне ријечи: превенција насиља, интервенције, мјере превенције, програми за превенцију.

УВОД

Проблем школског насиља се у развијеним земљама сматра националним проблемом и рјешава се уједињеним акцијама различитих владиних сектора – образовања, здравља, правосуђа, одбране. Спровode се испитивања на националном нивоу и интернационалном нивоу да би се прикупили подаци о насиљу у школама и о постојећој школској пракси која се односи на његову превенцију. Оснивају се посебне институције које се баве првенствено безбједношћу школа. Спровode се велике кампање против насиља с циљем да јавност постане више свјесна ове појаве (Шкотска, Канада), састављају се национални планови акција за спречавање насиља и над ученицима, и над наставницима (Норвешка, Француска), у чему водећу улогу често имају синдикати просвјетних радника и стручна удружења наставника. Оснивају се чак и посебна удружења која се баве проблематиком школског насиља и

¹ Доктор социологије, e-mail: milomir.martic@nubl.org

безбједношћу школа. Постоје часописи посвећени насиљу у школи и врло богата научна и стручна литература у овој области.

У неким земљама (Енглеска, САД) отварају се посебне веб-странице на интернету посвећене школском насиљу и вршњачком злостављању ученика, које пружају могућност да се добију практични савјети и стручна помоћ, да се размјене искуства и информације и да се добију обавјештења о програмима превенције које школе могу наручити и купити. На примјер, школе у Енглеској могу преко интернета набавити пројекат који наставницима омогућава да на основу података од ученика о мјесту гдје су доживјели насиље у школи, на плану школске зграде одреде мјеста ризична за безбједност појединих категорија ученика. У САД је 1993. године основан Центар за превенцију школског насиља, као први национални државни центар за безбједност у Сјеверној Каролини. Центар има своју веб-страницу, размјењује информације путем телефона и поште, помаже школама да развију свој приступ у кампањи против вршњачког злостављања међу ученицима и да спријече школско насиље. Пирамида школске безбједности Центра за превенцију насиља почиње физичким дизајном и технологијом (процјена физичке школске средине, да би се утврдило како да се направи план за безбједност), затим, Суд ученика, програм за обуку ученика у управљању конфликтом и вршњачко посредовање, образовање у вези са законом, ангажовање службеника обезбјеђења у школи, укључивање локалне заједнице. Службеник обезбјеђења и физички дизајн стварају безбједну средину у школи, а програми обуке и Суд ученика чине ученике довољно способним да могу да се обрачунају са проблемима насиља, ако се појаве.

МЈЕРЕ КОЈЕ СЕ ПРЕДУЗИМАЈУ ПРОТИВ НАСИЉА

Разноврсне и бројне мјере које се предузимају против насиља у школи могу се груписати према циљним групама на које су усмјерене. Голдштајн², један од најпознатијих аутора програма за превенцију насиља, директор Центра за истраживање агресије на Сиракуза Универзитету у САД, направио је такав преглед мјера које су у САД предузимане почетком 90-их година. Он је регистровао 137 различитих интервенција које је сврстао у девет група.

1. Интервенције усмјерене на ученике – различити облици помоћи у учењу; групно савјетовање; индивидуално савјетовање; вршњачко савјетовање; учешће ученика у различитим школским комисијама за безбједност или у савјетодавним одборима; организовање ученичких патрола; програми за промјену понашања;

² Goldstein, A. (1992): School violence: its community context and potential solutions, Testimony to be presented to Subcommittee on Elementary, Secondary and Vocational Education Committee on Education and Labor, U. S. House of Representatives.

обука у интерперсоналним вјештинама; обука у савладавању стреса; обука у рјешавању проблема; морално васпитање; програм разјашњавања вриједности; обука у замијењивању агресије; програми за појачавање самоуважавања; састављање кодекса права и одговорности и др.

2. Интервенције усмјерене на наставнике – обука у управљању агресијом; чешћи контакти ван учионице између наставника и ученика; групне дискусије између управе школе, наставника и ученика; мањи број ученика у односу на број наставника; досљедна, праведна, чврста дисциплина; обука у самоодбрани; наоружавање наставника; легализација употребе силе од стране наставника; компензација трошкова повезаних са агресијом; индивидуализована настава; боље упознавање етничког миљеа ученика; већа интеракција наставника са родитељима; обука у сналажењу у случају пљачке, силовања; упутства о опасним околностима.

3. Интервенције усмјерене на школски програм – курсеви музике и ликовне умјетности; курсеви о правима; полицијски курсеви; курсеви о практичним аспектима живота одраслих; центри за учење; различити видови образовања ван редовне наставе и сл.

4. Интервенције усмјерене на управу школе – коришћење обучених преговарача у конфликтима; јасно одређивање одговорности и ауторитета међу управним особљем; комитет за школску безбједност; координација између школске управе и полиције; приручник о законима и правима; приручник о школским процедурама; правилник о правима и одговорностима; обука у управљању агресијом; демократизовано управљање школом; курсеви о људским односима; приступачан и »видљив« директор школе; релаксирање од наметнутих улога и сл.

5. Интервенције усмјерене на физичку школску средину – широко освјетљавање; искључивање освјетљења; смањивање величине школе; смањивање величине разреда; отварање изолованих простора; повећан надзор од стране особља; брзо поправљање оштећења усљед вандализма; електронска провјера за откривање оружја; безбједни коридори; инсталирање табле за графите; омогућавање ученицима да сликају мурале; спонзорски дани чишћења школе; коришћење плексигласа или сличног материјала за зидове; инсталирање декоративних решетки на прозоре; означавање школског инвентара; прегледна школска зграда; детектори за откривање уљеза у згради; коришћење личног алармног система; промјена изолованих простора тако да привуку људе и др.

6. Интервенције усмјерене на родитеље – одбор за спречавање изостајања са наставе; обука у родитељским вјештинама; родитељи као гостујући предавачи; родитељи као посредници између рада и учења; већа законска одговорност родитеља за понашање

њихове дјече; центри за породично васпитање; уговори ученика и родитеља о ненасиљу и др.

7. Интервенције усмјерене на особље за обезбјеђење – између осталог, ангажовање лица из обезбјеђења да поучавају о законима, за савјетовање, посјете породицама ученика и састављање школског приручника о безбједности.

8. Интервенције усмјерене на заједницу – програми помагања, образовање за спречавање вандализма; омогућавање локалној заједници да користи просторије школе после часова; заједничке прославе и друштвено корисне акције организоване са школом.

9. Интервенције усмјерене на државу – успостављање јединственог система извјештавања о случајевима насиља и вандализма; састављање државног надзорног одбора против насиља; строжији прописи о ношењу оружја; боља координација федералних и локалних служби; бољи закони о дјечијем раду и др.

Амерички Конгрес је 1994. године овластио одјељење за образовање да уради студију о школском насиљу и његовој превенцији и 2001. године то одјељење поднијело је конгресу завршну студију о овом проблему. Према подацима тог проучавања, већина школа има релативно низак ниво озбиљног криминала, као што су тјелесни напади с тежим повредама, оружано насиље, пљачка и сл. Подаци су добијени на основу описа које су дали представници управе школа и двије трећине њих је описало своје школе као безбједне и врло безбједне, са ниским нивоом ремећења реда. Оваква слика је у супротности са подацима које наводе многи амерички аутори као што су: Голдштајн, Ософски, Фланери и Сингер, Косроупур и Волш и ово неслагање не можемо објаснити, али можда се ради о пристрасности самих извјештача–директора школа. У овој студији су напори школа да спријече проблематично понашање груписани у категорије: превентивне активности, школска безбједност, школска дисциплина, школска клима. Налаз је да многи превентивни програми немају минимум квалитета у погледу бројних карактеристика као што су: финансијска подршка, учешће ученика, надгледање и евалуација. То значи, да већина школа сматра да превентивни програми, уопште узев, не играју значајну улогу у спречавању проблема у понашању ученика.

Многи програми се примјењују у школама које сматрају да су безбједне и да им ти програми нису потребни. Већина школа користи стратегију да надгледа кретање ученика и осталих особа кроз школу, на разне начине, обично то чини школско особље и управитељ школе, а у великим градским школама се користе детектори метала и сл. У погледу школске дисциплине утврђено је да правила обично поставља школски округ и да она укључују различите нивое кажњавања за теже прекршаје, а да је предвиђено мало награда у тој процедури. Правила

се не поштују довољно доследно, а наставници се разликују у свом поступању када ученици ремете ред. Неки настоје да рјешавају све дисциплинске проблеме сами, осим најтежих, а други се баве само ситнијим прекршајима у разреду, а за озбиљније случајеве шаљу ученике код директора.

Већина истраживача, који су вршили посматрање у школама у овом испитивању, извјештава да је добра комуникација између наставника и ученика и да је клима у школи добра. Просторије и школска физичка средина су већином чисте, без вандализма. Активности које се користе за превенцију насиља су у испитиваним школама двоструке. Једну врсту чине превентивни програми који могу да трају од један сат па дуже, а чији је циљ да ученици стекну знања, вјештине, вриједности, које спречавају проблематично понашање. Друга врста су активности усмјерене на школу у цјелини: обезбјеђивање информација о опасности од насиља и о расположивости служби – помоћу постера, брошура, видеа, предавања; реорганизација распореда часова; формирање малих разреда, тимова; обезбјеђивање атрактивних програма; стипендије за ученике; премјештање дјете са проблемима у другу школу; третмани или превентивне мјере за административно особље у школи (превенција употребе дроге и алкохола, дувана, самоконтрола бијеса или други проблеми менталног здравља и здравља уопште); подешавање и употреба архитектонског дизајна школе. Већина школа (76%) користи превентивне програме обуке ученика, али је квалитет њихове примјене прилично лош. Насупрот другим налазима, нађено је да најнижи ниво безбједности имају најурбанизованије и најмање развијене сеоске области.

У САД је 1980-их година дошло до промјене у схватању насиља – то се више није сматрало само проблемом поштовања закона, већ питањем јавног здравља, тако да је при Центру за контролу болести основан Огранак за епидемиологију насиља. То је значило и нов приступ у превенцији насиља. Нагласак је стављен на мијењање понашања жртве и нападача умјесто на мијењање средине, промјене школске структуре и средине – боље освјетљавање зграда, веће присуство чувара и сл. Циљ је да се жртва учини отпорнијом на насиље, а да се насилник учини мање вирулентним. Бројна истраживања су показала да пажљиво примијењени програми превенције могу битно да смање насиље међу ученицима у школи. Успјешни програми могу да смање силецијство ученика, вандализам, туче, крађе, изостајање из школе, а истовремено, могу да развију позитивно понашање код ученика, да створе добре односе међу ученицима у школи и добру школску климу, да развију позитивније ставове код ученика према школском раду и школи и да побољшају школски успјех, ред и дисциплину у разреду. У неким земљама постоје институције које прикупљају информације о постојећим превентивним програмима и о њиховој ефикасности и дају препоруке

школама које од тих програма да примене, уз информације како да набаве програме. Међу бројним и разноврсним програмима, има неких који су, као изузетно добри и провјерено успјешни, прихваћени у разним земљама.

ПРОГРАМИ ЗА ПРЕВЕНЦИЈУ НАСИЉА У ШКОЛИ

Гашић-Павишић³, у својој студији “*Мере и програми за превенцију насиља у школи*”, констатује да је **Програм превенције силецијства** (The Bullying Prevention Program) норвешког аутора Дана Олвеја (Olweus, 1999)⁴, један од првих програма, настао почетком 80-их као дио националне кампање у Норвешкој против силецијства у школама, која је изазвана самоубиствима троје дјеце које су ученици у школи злостављали. Она износи да је програм састављен са намјером да се повећа свијест о проблему насиља и знање о њему, да се постигне активно укључивање родитеља и наставника у рјешавање проблема школског насиља, да се развију школска правила и процедуре против силецијског понашања и да се обезбједи подршка и заштита жртвама силецијства у школи. Циљ програма је да се промијени постојећа школска средина, како би се смањиле могућности за појаву силецијства међу ученицима и могућности да силеције буду награђене за своје насилно понашање, било кроз понашање саме жртве, било кроз понашање осталих ученика. Теоријску основу програма чине развојни модели агресивног понашања и теорија модификације понашања. Дан Олвеј сматра да ученици који злостављају другу дјецу у школи, већином то раде зато да би задобили доминацију над њима или бољи статус међу вршњацима. Када им се придруже у насиљу или ако посматрају као публика њихово силецијско понашање, вршњаци сами доследно поткрепљују понашање силеције. Уколико такво агресивно понашање нема негативних последица по силецију, од стране родитеља, вршњака или учитеља, или су те последице незнатне, силецијско понашање се увећава. Зато, сматра Олвеј, антисилецијски програми треба да промјене социјалну средину у којој се ученици налазе, примјеном јасних правила против силецијског понашања, дакле, смањењем позитивних последица насилништва и повећавањем негативних исхода по насилника. Олвејев програм активно укључује родитеље, вршњаке и наставнике.

Интервенција је заснована на ауторитативној интеракцији између одрасле особе и дјетета, односно моделу породичне дјечје

³ Гашић-Планшић (2004): *Мере и програми за превенцију насиља у школи*, Дефектолошки факултет, Београд.

⁴ Olweus, D., S. Limber & S.F. Mihalic (1999): *Blueprints for violence prevention, Book Nine: Bullying Prevention Program*. Boulder: Center for the Study and Prevention of Violence (elektronska verzija).

њега који је примјењен у школским условима, а чији је циљ стварање топле и позитивне школске атмосфере, као и увођење јасних правила против неприхватљивог понашања према вршњацима. Програм је намјењен ученицима основне и средње школе и обухвата све ученике у школи, без обзира да ли се њима лично догодило насиље и да ли су насилници. Програм је универзална интервенција за смањивање и превенцију проблема силецијства међу ученицима. Остварује се у школи и школско особље је првенствено одговорно за његово спровођење. Програм се примјењује на три нивоа – ниво школе, разреда и појединачних ученика. Школске компоненте укључују: примјену анонимног упитника, да би се процијенила природа и учесталост насиља у свакој школи; затим, једнодневну конференцију у школи, да се размотри насиље у школи и састави план интервенција; формирање Одбора за координирање превенције силецијства који треба да координира све аспекте школског програма; повећан надзор ученика на мјестима гдје се обично догађа насиље. Рад на нивоу разреда предвиђа успостављање разредних правила против силецијства и придржавање тих правила и држање редовних разредних састанака са ученицима.

Рад са појединачним ученицима обухвата оне који су били жртве силецијства или су силеције, а по потреби се укључују и разговори с њиховим родитељима. Првенствени циљ је да ученици-силеције усвоје процедуру обештећења. Између насилних ученика и наставника саставља се уговор који предвиђа да ученик поправи посљедице свог агресивног понашања тако што ће урадити нешто за жртву или разред. Ученицима који су жртве насиља пружа се интензивна подршка усмјерена на појачавање њихових социјалних вјештина, емоционалну помоћ и разговор о стратегијама за успјешније поступање у случају кад их неко злоставља. У индивидуалном раду са ученицима и родитељима, поред наставника, могу да учествују и стручни сарадници из школе и стручњаци за ментално здравље. Програм је примјењен у Норвешкој, САД, Енглеској, Њемачкој, Белгији и другим земљама, са ефектима смањења од 30% до 70% силецијства (према извештајима ученика). Олвеј је назван »водећим свјетским ауторитетом« за проблеме злостављања. Неки аутори, који су провјеравали ефекте Олвејевог програма, упозоравају да успех програма зависи од подршке средине у којој се школа налази и да је програм подеснији за основну него за средњу школу.

Учините вашу школу отпорном на насиље (Bully – Proofing Your School) је програм који је настао у Денверу (Колорадо) на основу Олвејевог програма. То је такође обухватни програм. Компоненте програма су: укључивање школског особља и доношење одлуке како да се смањи насиље; програм за ученике у ком се користе игре улога, моделовање и дискусије у разреду; подршка жртви, гдје се наглашава развијање самоуважавања и социјалних

вјештина; интервенција за насилнике који уче контролу бијеса и емпатију; и интеракција са родитељима насилника и жртве. Школско особље се у оквиру девет састанака обучава за рјешавање сукоба и за коришћење метода интервенције у случајевима силецијства, као и за примјену техника рјешавања социјалних проблема. Нагласак у програму је на уклањању моћи и понашања насилника, а не на његовом кажњавању.

Други свјетски познат програм превенције насиља младих јесте Голдштајнов програм⁵, Учење замјене агресивности (Aggression Replacement Training), који је првобитно био намјењен хронично агресивним адолесцентима и дјеци, тј. малољетним преступницима. Садржај програма чини учење просоцијалног понашања, затим, обука у контроли бијеса и морално васпитање. Голдштајн сматра да је агресивно понашање научено понашање. Начин на који се учи је као и за друга антисоцијална и просоцијална понашања – посматрањем других, посредним искуством (на примјер, гледањем других како се понашају и како су награђени за то), или директним искуством (понашањем на одређени начин и добијањем награде за то). Хронично агресивна дјеца живе од раног узраста у средини гдје се често користи агресија успјешно и гдје нису могла да стекну просоцијалне вјештине, као што су: ненасилно рјешавање конфликта, преговарање, подесно обрачунавање са оптужбама, успјешно одговарање на неуспјех, оптужбе, задиркивање, одбацивање или бијес.

1. Учење вјештина обухвата педесет облика просоцијалних понашања. Стратегије су:

- моделовање – ученици у групи гледају неколико примјера експерата који користе понашање и вјештине у којима су они слаби или им недостају;
- игра улога – дају им се неколико вођених могућности да увјежбавају подесно понашање према људима;
- фидбек о постигнућу – инструктор похваљује и даје повратну информацију о томе како је добро ученик одиграо улогу, коју је експерт–модел приказао; дају се поновна упутства, ако треба;
- учење генерализације – ученик се подстиче да учествује у низу активности које му помажу да научене социјалне вјештине примјени, када треба, у реалном животу.

Вјештине које се уче разврстане су у шест категорија:

- ❖ почетне социјалне вјештине – започети разговор, представити се, дати комплимент;

⁵ Goldstein& Glick, 1987; Goldstein, 1992. u Gašić-Pavišić, 2004.

- ❖ напредне социјалне вјештине – тражити помоћ, извинити се, дати упутства;
- ❖ бавити се осјећањима – туђим бијесом, изражавање осјећања бијесом;
- ❖ користити алтернативе агресији – одговор на задиркивање, преговарање, помагање другоме;
- ❖ изаћи на крај са стресом – оптужбама, припрема за стресну конверзацију;
- ❖ планирање – постављање циљева, доношење одлука, постављање приоритета за рјешавање проблема.

2. Обука у контроли бијеса има за циљ да се млади склони насиљу науче да контролишу свој бијес. Ученици морају да донесу на састанак један или два описа недавног доживљаја који је код њих изазвао бијес. Током десет састанака обучавају се:

- да идентификују изазиваче бијеса код њих – спољашње догађаје или унутрашња самотврђења,
- да идентификују знаке бијеса – своје кинестетичке или физичке доживљаје, емоцију коју они осјећају као бијес,
- да опомену, нареде сами себи («остани миран», «охлади се», или да туђа понашања не схватају као непријатељска),
- да смањују свој бијес – дубоко дисање, бројање уназад, замишљање мирољубивих сцена, замишљање дуготрајних посљедица нечијег понашања,
- да користе самоевалуацију – размишљање о томе како су добро препознали знаке бијеса, користили самоопомене и смањили бијес и да поводом тога похваљују и награђују себе.

3. Морално васпитање (образовање) је усмјерено на појачавање осјећања праведности, правде, поштења, на бављење потребама и правима других. Млади могу свјесно бирати да буду агресивни и зато је важна компонента програма развијање вриједносне оријентације, тј. морално васпитање. У групним разговорима користе се моралне дилеме које изазивају когнитивни конфликт. Затим се води разговор о томе у групи вршњака који имају више нивое моралног резонувања.

Трајање овог програма је од десет недеља, али вријеме може бити и различито. Евалуација програма показала је да су млади делинквенти постигли знатан успјех у стицању пет од десет социјалних вјештина и да је остварен успјешан трансфер тих вјештина. Такође, морално резонување код младих укључених у програм је достигло више стадијуме и повећао се ниво њиховог конструктивног, просоцијалног понашања и постали су успјешнији у подесном давању или примању критике и у самоконтроли. Међутим, Голдштајн упозорава да је за успјех овог програма, када се ради са малољетним преступницима и дјецом из социјално депримираних

слојева, неопходно настојати да се промијени дух средине у којој се они налазе, тако да их, када се понашају просоцијално, њихови вршњаци подржавају, а не исмијавају.

Голдштајн је 1997. развио још један програм –**Просоцијални програм за агресивне младе**⁶ у коме је нагласак на учењу позитивног понашања, као замјене за агresiју. Поред обуке ученика у интерперсоналним вјештинама, контроли бијеса и моралном расуђивању, овај програм садржи и обуку у рјешавању проблема, социјалном опажању, емпатији, управљању анксиозношћу и сарадњи. Састоји се од десет курсева, од којих се два односе на изграђивање групе за просоцијалну подршку и на разумијевање и примјену групних процеса. Полазна основа програма је да смањивање агресивног понашања у разреду, породици или заједници примјеном кажњавања не може да научи дјецу како да се понашају на другачији, позитиван начин.

Програм **Градитељи мира**⁷, аутора Фланерија и сарадника један је од америчких програма који препоручују Одјељење за образовање САД и Одјељење за правосуђе САД, као програм који је ригорозно провјерен и који има поуздане доказе о успјешности. Овај програм настоји да смањи агресивно понашање и повећа социјалну компетенцију појединачних ученика, промјеном културе или климе у школи. Намјењен је ученицима од припремног до петог разреда основне школе. Интервенција је укључена у свакодневну рутину, а не кроз програм који је временски ограничен или ограничен на наставни предмет. Програм не предвиђа реализацију у оквиру одређеног броја сати недељно, већ укључује активности које могу да се примјене у току дана у било ком разреду од стране било ког наставника или школског особља. Централна стратегија програма је пружање што више модела просоцијалног понашања и подстицаја на такво понашање и награђивање (поткрепљивање) позитивног понашања. Током времена, овај приступ доводи до повећавања дјечије социјалне компетенције и до смањења учесталости и интензитета агресивног понашања. Програм користи посебну стратегију да се избјегне диференцијално или случајно поткрепљивање негативног понашања и конфликта, што се понекад догађа са програмима посредовања у конфликту. Сва дјеца и особље у школи уче пет простих правила изречених обичним језиком, што чини интервенцију лаком за учење и одржавање: (а) похвалимо људе, (б) избјегавајмо осуђивање, (в) тражимо савјет од паметних људи и пријатеља, (г) обратимо пажњу на штету коју смо причинили и поправимо је, (д) исправимо грешке. Да

⁶ Goldstein, A. (Prosocial Curriculum for Aggressive Youth), u (Gašić-Pavišić, 2004).

⁷ Flannery, D. et al. (2003): Initial behavior outcomes for the peace builders universal school-based violence prevention program, *Developmental Psychology*, Vol. 39, No. 2, 292–308, u Gašić-Pavišić, 2004.

би се помогло ученицима да науче ове принципе, програму кључује: (а) дневне ритуале који се односе на језик програма и принципе који су означени да подрже осећај припадности; (б) подстицаје и симболе који могу да се примјене у различитим околностима у заједници; (в) специфичне подстицаје да се нове стратегије пренесу на друге околности, осим оних у којима су научене. На примјер, особље и ученици се подстичу да користе књигу похвала да би обратили пажњу на позитивно просоцијално понашање и похвалили га у разреду, школи, породици. Посебан »Плакат за мир« може да се постави поред фонтане са водом за пиће, да се дјеца подстакну да не иду преко реда док чекају свој ред, а ученици се понекад шаљу код директора због љубазних поступака или добрих дјела, а не само због дисциплинских проблема. Принципи и правила прожимају цијелу школу и ученици извршавају активности из посебно дизајниране хумористичне књиге у којој су они нацртани као јунаци. Наставници активније надгледају »врља мјеста« у школи, као што су трпезарија и холови, похвалају просоцијално понашање. Све то је усмјерено на стварање позитивне климе и културе у школи, са нагласком на позитивно понашање (осјетљивост и брига за друге, емпатија, сарадња, помагање и подршка другима, самоконтрола, зрели облици понашања са вршњацима, љубазно понашање). Обука наставника за спровођење програма има неколико фаза, укључујући преинтервентно усмјеравање целокупног школског особља, полудневну обуку у виду радионице и екстензивно надгледање од стране стручњака из програма (у просјеку два сата недељно, у прва три-четири мјесеца интервенције, а затим, по потреби). Свака школа која учествује у програму има посебан састанак посвећен темама које је школско особље уочило као важне; периодично се организује групни форум да би се размотрила успјешност програма; повремено се организују једнодневни радни састанци усмјерени на примјењивање и стварање нових материјала и интервенција.

Програм превенције насиља за адолесценте⁸ је развијен у Бостонском центру за младе при Бостонској градској болници, током 1980-их и примјењен је у средњим школама. Програм су реализовали лекар који је долазио у разред и стандардни наставник, који је обучен да изводи програм. Пошло се од социјално-медицинског приступа насиљу. Програм је састављен тако да обезбјеђује статистичке информације о адолесцентском насиљу и усмрћивању; да приказује гњев као нормалну, потенцијално конструктивну емоцију; да код ученика ствара потребу за алтернативама тучи, кроз дискусију о потенцијалним добитницима и губитницима због туче; да ученици анализирају шта претходи тучи и да увјежбавају избјегавање туче, користећи игру улога и видео снимке; да стварају климу у разреду

⁸ Гашић-Планшић (2004): Мере и програми за превенцију насиља у школи, Дефектолошки факултет, Београд.

koja je nenasilna i u kojoj se vrednuje ponašanje koje doprinosi prevenciji nasilja. Program je namijeđen učenicima koji живе u gradskoj sredini sa visokom učestalošću nasilja. Они се поучавају да је ствар избора да ли се тући или не и да је при прављењу избора важно узети у обзир потенцијалне последице. У игри улога се приказује уобичајена ситуација насилја, анализира се како долази до насилја, и које су улоге главних учесника и њихових пријатеља. Игра улога се снима на видео траци, што служи касније за дискусију. Указује се на провокативно понашање и разматрају алтернативе том понашању. Дискусија је усмјерена на показивање и поткрепљивање превентивног позитивног понашања.

Игра доброг понашања је тип школски заснованог програма превенције који се доказао као успјешан у смањивању агресивног понашања и других облика дјечијег и адолесцентског проблематичног понашања, као што су пушење и лош школски успјех, при чему користи технику модификације понашања у разреду, као примарно средство за смањивање агресије и проблематичног понашања. Ученици су груписани у тимове и наставник награђује тим, ако ниједан члан тима не покаже нежељено понашање у току обуке која је у виду игре. Наставник почиње награђивањем тима опипљивим поткрепљивачима, а онда постепено иде ка мање опипљивим наградама.

Игра доброг понашања⁹ користи се и у програму **Повезивање интереса породица и наставника**¹⁰ као кључни елемент у десетонедељној универзалној превентивној и интервентној стратегији за смањење агресије и повећавање социјалне компетенције ученика. Укупна интервенција се састојала од обуке родитеља, програма, и систематске комуникације између родитеља и наставника. Интервенција је имала непосредне и значајне ефекте на смањење физичке агресије међу ученицима на игралишту, као и извјестан утицај на повећање социјалне компетенције дјеце. Дјеца која су била најагресивнија, имала су највише користи од програма. Овај програм довео је до значајних промјена у понашању ученика, релативно краткотрајном интервенцијом.

Посебну врсту програма представљају **програми превенције насилја код ученика који су намијењени за организовање слободног времена дјеце**¹¹ када им се заврше часови у школи. Разлози за увођење ових програма су околности да многа дјеца остају сама после школе код куће и то је вријеме када малољетничка

⁹ Исто.

¹⁰ Flannery, D. et al. (2003): Initial behavior outcomes for the peace builders universal school-based violence prevention program, *Developmental Psychology*, Vol. 39, No. 2, 292–308, u Gašić-Pavišić, 2004.

¹¹ Гашић-Планшић (2004): Мере и програми за превенцију насилја у школи, Дефектолошки факултет, Београд.

делинквенција достиже врхунац и када су дјеца изложена искушењу ризичних понашања. У САД је основан Национални институт за вријеме ван школе, који има разноврсне програме. Програми помажу да се смањи малољетнички криминал и насиље, јер нуде алтернативне активности за децу и младе у вријеме када су ван школе. Ови програми обезбјеђују присуство одговорне одрасле особе, надзор над дјецом са њихове стране, конструктивне активности и заштиту од штетног притиска вршњака и старије дјеце у току ризичних сати. Важан елемент програма је брижан однос и подршка ученицима од стране одраслих, јер се полази од увјерења да у породици, школи и заједници постоје заштитни фактори који могу помоћи да се смањи или ублаже исходи лоших животних догађаја. Здрав развој младих зависи од квалитетних односа са родитељима и другим одраслима, а у спречавању ризичних понашања треба и становници локалне средине да се укључе у рад са дјецом. Облици програма су разноврсни – од групе тинејџера који се играју у кући једног од њих под надзором родитеља и неке друге одговорне одрасле особе, до формалнијих активности и високо структурисаних програма који се изводе у школи, после часова и програма који интегришу школу и заједницу гдје се школа налази. У САД су програми за младе спонзорисани од стране разних организација и имају федералну подршку. Ако родитељи не користе ове програме за дјецу после школе, онда им се препоручује да надгледају дјецу у току тог времена, тако да знају гдје се она налазе, чиме се баве и са којим друговима. Овакав надзор је повезан са школским постигнућем, нижим нивоом антисоцијалног и делинквентног понашања и нижим нивоом прераног сексуалног понашања. Дјеца мање учествују у антисоцијалном понашању, ако имају надзор родитеља када су сама код куће. То не значи стално присуство родитеља, већ досљедну, чврсту контролу и надгледање и са даљине, што може бити и у виду телефонских позива или разговора о томе шта ће дијете радити у вријеме после школе. Родитељи су одговорни и за надгледање тинејџера, мада они то могу схватити као кршење њихове аутономије. Међутим, млади људи у ствари желе безбједно мјесто с одраслом особом и другим младим људима, они желе »учење, раст, структуру и безбједност«.

Нови видови програма превенције насиља младих су програми који су доступни преко компјутера. Један такав програм је, на пример, Компјутерски програм за обуку у управљању бијесом, који је намијењен агресивним ученицима и чији је циљ појачавање и побољшавање њихове вјештине рјешавања сукоба. То је осмонедељни програм у којем ученици учествују преко компјутера. Ученици који су учествовали у овом програму спремнији су него ученици који нису били укључени у програм, да користе ненасилне стратегије у будућим сукобима. У евалуацији програма је закључено да интервенција треба дуже да траје и да у програмске радионице треба укључити родитеље и наставнике.

На крају, поменућу и један специфичан приступ превенцији озбиљног, тешког насиља ученика у школи, који се користи у САД. То је **Процјена ученикове пријетње**¹² (Student Threat Assessment), приступ који је првобитно развила Тајна служба САД, а који се заснива на проучавању особа које су напаале и пријетиле да ће напасти јавне службенике. Овај поступак се користи када особа или особе пријети/е да ће извршити акт насиља, тзв. циљано насиље. Процјена пријетње је процес оцјењивања пријетње и околности око ње, како би се открило колико је вјероватно да ће се пријетња остварити. Овај поступак у школи садржи шест принципа.

(1) Насиље није спонтан непредвидљив догађај, већ је резултат процеса који се може открити, што значи да се школско насиље може спријечити, ако се довољно зна о понашању ученика у припреми насиља.

(2) Процјена пријетње мора да обухвати не само ученика који пријети (његове породичне прилике, могуће доживљене стресове), већ и ситуацију, околности и циљ на који је пријетња усмјерена, да би се открили фактори који обесхрабрују или подржавају насилни поступак.

(3) Школска управа мора бити опрезна и критична у односу на расположиве податке, да не доноси преурађене закључке на основу гласина.

(4) Закључци треба да се заснивају на објективним чињеницама и понашањима, прије него на претпостављеним цртама или карактеристикама ученика који пријети.

(5) Информације треба тражити од различитих извора и у школи и ван ње.

(6) Процјена пријетње треба да узима у обзир и то да ли ученик који је саопштио пријетњу има намјеру и средства да се та пријетња изврши.

Приступ је посебно намијењен школским полицајцима, школским психолозима и школским савјетницима. У анализи ефеката примјене овог поступка наводи се да је у 35 праћених школа било 185 пријетњи и да је 70% тих пријетњи пролазног карактера, 21% су процијењене као озбиљне, а 9% као врло озбиљне, односно испоставило се да 1 од 1000 ученика прави озбиљне пријетње. Од 16 ученика чије пријетње су процењене као врло озбиљне, 11 њих је суспендовано из школе. Аутори овог приступа истичу његову предност у односу на друга два криминалистичка приступа превенцији школског насиља: нулта толеранција и профилисање насилних ученика. Суштина приступа нулте толеранције је да се ученик искључи из школе при било каквој пријетњи или да се строго казни за

¹² Cornell, D. (2003): Student threat assessment (chapter prepared for handbook of school violence), ed. E. Gerler (електронска верзија чланка) u Gašić-Pavišić, 2004.

најмање кршење правила у вези са насиљем, без обзира да ли је то стварно штетно или пријетеће по друге. У пракси то доводи до бесмисленог кажњавања ученика, тако да се искључују из школе зато што посједује пластичне играчке у виду оружја, па су критичари овом приступу дали назив – »нулти смисао«. Криминалистичка техника профилисања преступника – прављење списка карактеристика типичног преступника – показала се неподесном у предвиђању оружаных напада у школи од стране ученика, тако да је приступ процјене пријетње препоручен као кориснији и успјешнији за предупређивање случајева тешког насиља у школи.

Како истиче амерички дјечији психијатар Ософски (1997), која се посебно бави проблемима дјеце која живе у савременом насилном друштву, у рјешавању проблема са насиљем, друштво се усмјерило на приступ правосуђа, али има мало доказа о томе да затвори смањују криминал. С друге стране, примјењени програми ране превенције насиља у школи у различитим земљама, показују да се пораст насиља код младих може зауставити и да се учесталост насиља у цјелини може значајно смањити. Школа има могућности да раном превенцијом предупреди и смањи насиље код ученика, али је једнако важно и то што она има и могућности да код ученика развије позитивно социјално понашање, како код дјеце која трпе насиље, тако и код деце која врше насиље. Ефекти добрих програма превенције обухватају не само позитивне промјене у социјалном понашању ученика, већ и бољи школски успјех, здравији лични развој ученика и успјешнији рад школе у цјелини. Искуства примјењених програма показују да је најуспешнији приступ превенцији школског насиља онај који обухвата све људе у школи – и ученике и особље, који почиње рано – још на предшколском узрасту, који прожима целокупни васпитно-образовни програм, а не ограничава се на поједине ученике или поједине предмете или часове (»радионице«), усмјерен је на изградњу позитивне климе у школи – у којој се не толерише насиље, а позитивно понашање се подстиче и награђује. Битан дио успјешног превентивног програма је укључивање самих ученика у давање информација о школском насиљу и у пружање помоћи и подршке вршњацима који су жртве насиља.

ЗАКЉУЧАК

Превентивни програми су успешнији када имају подршку наставника, родитеља и друштвене средине у којој се школа налази. Свака школа треба да одабере програм превенције насиља који одговара њеним потребама и околностима у којима ради. За увођење и спровођење таквог програма треба да добију одговорне улоге сви учесници у васпитно - образовном раду школе, то не треба да буде задужење само појединачних наставника или других појединаца у школи. Дјеци која су жртве вршњачког насиља најчешће није

потребна професионална помоћ стручњака, већ одговорна одрасла особа којој могу да приђу и да јој изнесу своје проблеме, страхове и бриге. За разлику од других земаља, код нас се школско насиље мало проучава и не привлачи већу пажњу школских власти и стручне јавности. На националном нивоу, као и на локалном, нема разрађених стратегија и програма за превенцију насиља међу ученицима у нашим школама. Међутим, емпиријски подаци указују на потребу да се и у нашим школама примјене подесни програми превенције насиља међу ученицима, мада ситуација у нашим школама у том погледу није тако озбиљна као што је у неким другим земљама. У овом прегледу начина превенције насиља код ученика у школи приказао сам неке врло популарне и неке мање познате мјере и програме превенције који се користе у свијету. Намјера ми је била да пружим основне и битне информације из којих се може добити увид у разноврсност постојећих приступа у превенцији школског насиља. Надам се да ће ове информације подстаћи иницијативу код наших школских стручњака и школских власти, надлежних министарстава, представника локалних власти, родитеља и свих заинтересованих, да се и у нашим школама посвети већа пажња превенцији ученичког насиља – што прије, док још није касно.

MEASURES AND PROGRAMS FOR PREVENTING VIOLENCE IN SCHOOL

Milomir V. Martić PhD

Abstract: A large number of research studies have showed that prevention of bullying can have very successful results in a relatively short period of time. From a review of national literature can be seen that in our country, so far, no systematic measures for the prevention of school violence, nor prepared models of prevention have been done. I believe that the presentation of some of the successful actions and prevention programs, which are used in other countries, may be useful as an incentive and as a source of ideas to work on the prevention of violence in our schools. There are hundreds of programs for the prevention of violence in schools around the world applied, monitored, modified and checked.

Keywords: *violence prevention, intervention, prevention measures, prevention programs*

ЛИТЕРАТУРА

1. Cantor D. et al (2001): *A closer look at drug and violence prevention efforts in American school*. PES, US Department of Education, Rocville
2. Cornell D. (2003): *Student threat assessment* (chapter prepared for handbook of school violence), ed. E. Gerler (електронска верзија чланка)
3. Flannery D. & M. Singer (1999): *Exposure to violence and victimization at school*. New York: Teachers College
4. Flannery D. et al. (2003): Initial behavior outcomes for the peace builders universal school-based violence prevention program, *Developmental Psychology*, Vol. 39, No. 2, 292–308
5. Goldstein A. & B. Glick (1987): *Aggression replacement training*. Research Press.

6. Goldstein A. (1992): *School violence: its community context and potential solutions*, Testimony to be presented to Subcommittee on Elementary, Secondary and Vocational Education Committee on Education and Labor, U. S. House of Representatives.
7. Goldštajn A. (1997): *Припрема: курикулум за развој просоцијалног понашања код агресивних младих*; у С. Јоксимовић,
8. Olweus D. (1998): *Nasilje među djecom u školi*. Zagreb: Školska knjiga
9. Olweus D., S. Limber & S.F. Mihalic (1999): *Blueprints for violence prevention, Book Nine: Bullying Prevention Program*. Boulder: Center for the Study and Prevention of Violence (elektronska verzija).
10. Гашић – Павишић (1998): *Насиље у школи*, факултет политичких наука, Београд, у М. Милосављевић, *Насиље над децом*
11. Гашић – Павишић (2004): *Мере и програми за превенцију насиља у школи*, Дефектолошки факултет, Београд
12. Гашић - Павишић (2004): *Насиље у школи и могућности превенције*; у С. Крњајић (прир.): *Социјално понашање ученика Београд: Институт за педагошка истраживања*.
13. Гашић - Павишић и А. Јамазаки (2001): *Учесталост насиља у јапанским и српским школама*, 7. научни скуп „Емпиријска истраживања“, Филозофски факултет, Београд
14. Гашић - Павишић и Љ. Миочиновић (прир.): *Васпитање и алтруизам*, Београд, Институт за педагошка истраживања
15. Гашић - Павишић. (2004): *Како деца схватају и доживљавају вршњачко насиље у школи* (материјал у рукопису)